

אלה תולדות בית שנהר (פרקי זכרונות)

רבקה רוכל-שנברג

י. שנהר באמצע, לאחר הפציעה בריגלו (1921)

חזרה הביתה לפרוסקורוב

הניתוק המוחלט מהורי, מצינייה ומחיים הקטן, החל להעיק עלי. לאחר גמר בית-הספר בביילוזורקה לא היתה שום אפשרות להמשיך בלימודים שם.

בנייה-המשפחה החלו לחפש הזדמנויות לצרף אותי למישהו הנוסע לפרוסקורוב: הדרכים היו בחוקת-סכנה ולנערה בת 15-16 לא הירשו לנסוע לברה.

במפתיע, חזרה מקייב בתו של הדוד מוינה גרינברג עם בעלה אדק, שבאו לביקור משפחתי בדרכם לפרוסקורוב. מיד הוחלט, שוהי הזדמנות עבורי להגיע הביתה. אדק זה היה לבוש במדים של סטודנט המכון הטכנולוגי והופעתו שיחררה אותנו באופן אוטומטי מחיפושים מיותרים, הגשת-תעודות וכיוצא באלה. הם שכרו עגלת-איכרים ונסענו בה יום תמים עם חניית-ביניים של שעה למנוחת-הסוסים.

הגענו לפנות ערב לפרוסקורוב. נכנסנו העירה בדרך הראשית. העגלה עצרה ליד שערי-כיתנו. ירדתי באיטיות מהעגלה, עברתי את הפישפש לחצר המרוצפת בכניסה הביתה, כל-כך התרגשתי — הרי מיד אפגוש את אמא ואבא, את חיים הקטן ואת ציניה... פתחתי את הדלת למטבח וראיתי את אבא עומד ומתפלל „מעריב“, אבא העיף בי מבט מופתע מאד, לא ציפו לי כלל. מרוב התרגשות החל לצעוק: „חייקה, חייקה, בואי מהר, תראי מי זה בא...“, אמא נכנסה למטבח, מבוהלת.

בראותי את שניהם אחזה בי תדהמה גדולה מאד: הם היו כל-כך רזים; הבגדים נראו עליהם כמו תלויים על קולב. אמא — עור ועצמות. גם אחי חיים היה חיוור ונראה רע, אם כי עליז כתמיד.

לאחר התרגשות הפגישה התישבנו סביב השולחן. ציניה הגיע רק בשעות הערב. השיחה החלה קולחת. הם ביקשו לדעת פרטים על הנעשה אצל סבתא, אצל הקרובים והידידים. ואני — השתוקקתי לשמוע כל שעבר עליהם. עלי לציין, שגם כאשר סיפרו לי על מאורעות קשים ביותר, היה זה בלשון עסיסית מתובלת בהומור. בין היתר סופר לי על:

ריפוי מחלתו של חיים

חיים, בן 4 שנים, חלה בדרכייהנשימה במחלה בשם „פסברו קרופ“. הרופא שטיפל בו היה ד"ר סְרְבִיאַקוב — מבית-חולים הממשלתי. המצב הורע והילד הלך ונחנק. הרופא פקד לנסוע לבית-החולים להביא כיס-חמצן, ובעת התקפה קשה היו אמורים לקרב לפיו של חיים את קצה השפופרת ולהזרים דרכה חמצן נקי. צינייה נסע עם חברו בכירכרה לבית-החולים. בדרכו חזרה הביתה השתלט עליו, כמו תמיד, יצר הסקרנות והוא החליט לטעם מהו טעמו של חמצן זה. הוא פתח את הברז של הכיס ונשם ונשם. עד שהגיע הביתה נשא בידיו כיס ריק ומדולדל.

אמא ידעה על חולשתו זו והבחינה במבוכתו. היא נתנה לו שנית כסף על-מנת שימחר להביא כיס-חמצן נוסף.

כל המעשה סופר, כמובן, בסלחנות ובהומור כמו תמיד.

את המצב המסוכן של חיים פתרה ידירת-המשפחה גבי זימרן (הזכורה לנו מנסיעתה לביאליק עם מחברת השירים של צינייה): היא נכנסה הביתה, ראתה את הילד ופנתה להורים: „פה אין מה להפסיד. סמכו על הטיפול שלי. עצתי אמנם אינה מודרנית אך ראיתי כבר מקרים דומים — עלוקות! ההורים רצו בכל זאת לשאול קודם בעצת הרופא. הוא הסכים בסקפטיות: „אם זה לא יעזור הרי עלי-לפנים גם לא יזיק“.

גבי זימרן התחילה לפעול במרץ: היא מיהרה לחובש ודרשה ממנו בתוקף לבוא לבית-שנברג ולהביא עמו עלוקות בצנצנת. שניהם הלכו לדייגים על שפת-נהר בוג להשיג את העלוקות, ובדרך סיפרה לו על מצב הילד.

הם נכנסו הביתה מצוידים בכל הדרוש והחובש, במומחיות, קבע את המקומות בצווארו של חיים בהם יש להצמיד את העלוקות — שתיים בכל צד. העלוקות מצצו את דמו והתנפחו לאט לאט עד שנשרו מן הצנאר. החובש, מרוב פיזור-נפש, שכח לסתום את הנקבים שגרמו העלוקות, והדם המשיך לטפטף על הכרית, על הסדין, על השמיכה והעריסה. היה רגע של בהלה אך הוא השתלט על המצב. הילד התחיל לנשום ביתר חפשיות, ביקש לשותות ונרדם. וכאן, למעשה, החלה ראשית הבראתו ממחלה קשה מאד, שגרמה למות ילדים לעתים קרובות.

* * *

בינתיים התחיל צינייה להזכר בכל מיני מקרים עוד מזמן שלפני נסיעתי, ושנינו חזרנו עליהם בצחוק רב, כאשר זה מזכיר לזו פרטים משונים ומגוחכים: הריב שלנו שכמעט נסתיים באלימות, כיצר סחב אותי לגן על גבו לאחר מחלתי, גורל הקדשות השירים שלי; לא פסחנו גם על זכרונות מילדותנו הקדומה כמו תחילת-לימודי „בחדר“ או היריד בקיילוז'קקה — הכל כפי שכתוב בזכרונותי. וכאן שאל פתאום בפרצוף רציני מאד: „נו, ומה בקשר להליכה אל העם?“ ורק שנינו הבנו למה הכוונה:

אחרי שהבראתי ממחלת-הטיפוס נפל לידי ספר מספרייתו של צינייה בשם

„רשימותיו של רופא“ מאת ד״ר וֹרְסֵאֵיב. ספר זה כמו רבים אחרים, ביטא את התנועה שמייצגיה בספרות הרוסית נקראו „נְרוֹדְנִיקִי“). הבולטים ביניהם היו גֹרְקִי (שהפסבדונים שלו היה „בוֹרִיֶסְנִיקִי“) וְקֶרְסוֹב ואחרים.

הספר השפיע עלי עמוקות וחזרתי וקראתי בו פעמים אחדות. הוא סיפק עבורי דמות-הזדהות, שלכרה את דמויני בגילי — גיל חיפוש ההזדהות. היה זה סיפורו הביוגרפי של וֹרְסֵאֵיב הרופא, שהקדיש את עצמו לטיפול בשכבות הנחשלות, השיכורים האלימים תושבי שכונת פועלי בית-חרושת. בשכונה השתוללה מגפת כולירע. רופא זה היה יחידי במלחמתו נגד המגיפה ונגד חוסר-האָמון של הפועלים. לאט לאט, בהקרבה ממש, רכש את אמונם בעזרת שניים מהם שריפא מהמחלה. ביני לבין עצמי גמלה ההחלטה, שבסיום לימודי הגימנסיה אלמד רפואה ואעבוד בקרב העם — המוזיקים הרוסיים.

יום אחד נכנס ציניה הביתה וראה אותי בלבוש זה ושאל: „איזה פורים היום?“ ואני הכנסתי אותו בסוד תכניו. הוא הִנְהֵן כראשו, אמר „בסדר, בסדר“ ועברנו לסדר היום.

גם בכך נזכרנו בצחוק באותו ערב, ויכולנו לצחוק על כך למרות ששנה אחת קודם לכן היה זה ענין רציני ביותר עבורי.

סופם הטרגי של שומרי-האוצר

המצב תחת שלטונם הקצר של הפולנים היה טוב למדי. לא הורגשה כל התנכלות לאוכלוסייה היהודית מצד השלטונות. הפרנסה — מצויה פחות או יותר, הדרכים חפשיות ומסחר פתוח.

אחד המאורעות המוזעזעים בזמן זה שהשאיר רושם עמוק על כולם היה סופם הטרגי של שומרי-האוצר. המקרה סופר לי באותו לילה מפי אמא:

בליל חורף אחד הגיחה לעיר קבוצת קומנדו סובייטית. מטרתם היתה — מלבד סיור מודיעיני — השתלטות על בית-האוצר הפולני במקום. הבנין היה באחד הרחובות המהודרים בפרוסקורוב, שמור שמירה מעולה בידי קאדטים מובחרים מבני האצולה הפולנית. היו אלה נערים צעירים בין 17-18 שנים בלבד. בבוקר נתגלה מראה מחריד: הנערים היו מוטלים שחוטים מחוץ לבנין, ללא נעליים וללא כל לבוש עליון, רק בלבנייהמשי שלהם (שהעידו על מוצאם הרם) מוכתמים בדם רב. פְסַפַּת האוצר פרוצה ושדודה. המקרה הדהים את האוכלוסייה באכזריותו ודיברו בו רבות. אמא התבַּטָּאה באותה הזדמנות: „הילדים האלה לא הריחו עדיין אבק שרפה וכבר קיפחו חייהם בצורה טרגית כל-כך“.

* * *

כך ישבנו עד שעות הלילה המאוחרות, מחליפים רשמים מהקורות אותנו — אני

(*) ההולכים לעם:

(**) מבשר הסופה.

עם סיפוריי מבין לוזרקה והם מפרוסקורוב. ציניה סיפר לי כי הפעילות הציונית תחת אותו שלטון פולני היתה בלגיטימציה מלאה. הצגות והרצאות, כינוסים ולימוד השפה העברית, הקמת חוות הכשרה לעליה ארצה והכנה לעליה — הכל סחף את הנוער הציוני. כמה מהם הפסיקו את לימודיהם בבתי-ספר על-ימנת להתמסר לפעילות הציונית.

ציניה עצמו השתלב במרץ בכל הנעשה בקרב הנוער הציוני החלוצי. הוא לקח חלק בהעלאת הצגות והשתתף כשחקן ב„תמונות חיות“ מהווי ארץ-ישראל, שזכו אגב, להצלחה גדולה, לימד עברית ועסק בעבודה פיזית.

אחרי השלטון הקצר של הפולנים חזרו הסובייטים והמצב הכלכלי של האוכלוסיה הוחמר. נוצרו קשיי פרנסה והחלו לחפש דרכים לעזוב את המקום. ולמצב עניינים כזה הגעתי אני מבין לוזרקה לאחר העדרות של שנה וחצי.

במהלך אותו לילה חשתי גם לפתע, שהנה חזרתי הביתה נערה מבוגרת יותר מזו שנסעה מכאן, ראיתי פתאום את הדברים לאור המציאות חסרת-הפרספקטיבה, וגם יחס ההורים כלפי השתנה במשהו — יחס אל אדם שהתבגר. בורבמקום הבהרתי לכולם כי יש בדעתי לנסות „לקפוץ“ כיתה, ואמא תמכה ברעיון.

השנה האחרונה בעיר פרוסקורוב

בחופשת-הקיץ האחרונה הזו בפרוסקורוב חידשתי קשרים קודמים עם חברות. ציניה מעט להימצא בבית ורוב עיתותיו בילה עם חברים. שולחן-הכתיבה שלו והספריה שבמרתף נותרו עזובים — כתיבה ולא קריאה; דבר לא העסיק אותו מלבד חבריו בתנועה הציונית.

עם פתיחת שנת הלימודים הגשתי את תעודת-הגמר שלי מבית-הספר בבין לוזרקה ונקראתי להתייצב בפני וועדת-קבלה. הם ויתרו לי על לימודים בכיתה החמישית בתנאי, שאשלים את החומר בכתיבת חיבורים. פניתי לאנה פטרובנה, שלימדה ספרות בבית-הספר — והיתה, אגב, בתה של המנהלת — בבקשה שתסכים לתת לי שעורים פרטיים. התשלום היה, לפי דרישתה, 5 רובל זהב (לכסף אחר, פשוט, כבר לא היה כל ערך). בבית סיפרתי זאת לאמא בהיסוס, אך היא לא התרגשה במיוחד, ניגשה לתיבה שלה, הוציאה מתוכה מטבע של 5 רובל זהב ואמרה: „את זוכרת את דמי-החנוכה האחרונים של סבא חיים לך ולציניה, כאשר החזקת את הידיים למעלה ונסית לזכור איוו מטבע לך ואיוו לציניה?...“ ושתינו פרצנו בצחוק. היא הוסיפה: „ואז גם אמרתי לכם שאשמור על המטבעות עבורכם לעת מצוא“.

בתום החודש נקבעה לי בחינה: לכתוב ניתוח של ספר אחרון שקראתי. היה זה, במקרה, ספרו של ג'ק לונרון „מרטין ערץ“. עברתי את הבחינה ו„קפצתי“ כיתה באישור מלא.

הלימודים בבית-הספר היו ללא משמעות, משעממים ולא רציניים. ייתכן והיתה זו השתקפות של המצב הכללי הבלתי יציב בעיר. חדשים לבקרים החליפו את תכניות הלימודים וכל מערכת-החינוך סבלה מזעזועים.

גם בבית שררה אווירה רווית-ציפיה למשהו בלתי מוגדר. הזכירו נסיעות, עיבות, עקירת-משפחות לערים אחרות; גם הטראומה של פוגרום פטליורה הותירה פצעים שלא הגלירו. ככלל, אפשר לציין את המצב הזה כתחושה של זמניות, משהו חייב לקרות ולהשתנות. ושוב עלו הוויכוחים בין אמא לאבא, כאשר אמא מחזיקה בטענתה הנצחית: „מספיק נדודים. נשאר כאן וגורלנו כגורל כל היהודים.“ את ציניה ואותי היא לא ניסתה לשכנע ואמרה: „אתם כבר די מבוגרים לעשות ככל העולה בדעתכם“. היא התכוונה רק לאבא, לחיים אחינו הקטן ולעצמה. לעומתה אבא לחץ לעבור לעולם החפשי.

ציניה עוזב את הבית

ערב אחד ראיתי את ציניה ואבא מסתורדים בחדר-השינה. לא הקדשתי לזה תשומת-לב מיוחדת, רק שמעתי לפתע את אבא פותח מגרה שהיתה נעולה תמיד. שכבתי לישון בהשאירי את ההורים וציניה משוחחים בחדר-האוכל. למחרת בבוקר נוכחתי לדעת שציניה איננו. שאלתי את אמא היכן הוא והיא ענתה: „נסע“. וכמו שכבר ציינתי, לא שאלו ולא חקרו לפשר נסיעות באותם ימים. לי היה ברור שפניו מועדות לארץ-ישראל. כחדשיים אחר-כך נעלם מן הבית באופן דומה ובחשאייות גם אבא.

כעבור שנים סיפר לי ציניה במקוטע, על הנסיון הזה שלו, הלא מוצלח, לחצות את הגבול:

קבוצה קטנה עזבה את פרוסקורוב והגיעה לעיירת-הגבול וולוצ'יסק, שהיתה עדיין בשלטון סובייטי. שם הם השתהו מעט על-מנת לבדוק את האפשרות לעבור את הגבול לפודולוצ'יסק — בשלטון פולני — לעולם החפשי. בנסיגונם לחצות גבול זה נתפסו על-ידי פטרול סובייטי ונאסרו. ציניה קיבל מכות על אצבעות-הרגליים מִקַּת רובה של חייל. עם שיחרורו מן המאסר הגיע לעיר קְרָמְניץ, שהיתה עדיין תחת אותו שלטון סובייטי. הוא בא צולע קשה, מוכה וחלש לרוד שמואל קָנֶר (האח הבכור של אמא). אצלם נח, קיבל טיפול כרגל והחלים. כשמצבו הגופני איפשר לו לקום ממיטתו, החל לעבוד ב„תלמוד תורה“ בהנהלת אהרון שמעון שפאל. ראוי לציין, שבביתם של משפחת שפאל הקפידו על העברית כשפת ריבור ואף נשארה צוואה ברורה של אהרון שמעון להמשיך בנוהג זה גם כדורות הבאים. ציניה התיידד אז במיוחד עם בנו ליאו שפאל, ידירות שהחזיקה מעמד כל חייו.

בסוף 1920 עברה העיר קְרָמְניץ, על-פי הסכם גבולות עם הסובייטים, לשלטון פולני יציב. כאן נפתחה אפשרות עבור ציניה לנסוע לבְּיֵלוֹזֹרְקָה, אל ביתה של סבתא הינדה. ואמנם כעבור זמן קצר הגיע לשם, רוה וצולע עדיין, לבוש פרוות-כבשים. בבואו נפגש עם אבא, שהגיע לשם לפני-כן.

* * *

בינתיים, בבית בפרוסקורוב, לא היו לנו שום ידיעות לא מציניה ולא מאבא: הדואר לא פעל. שמתי לב שמפעם לפעם נעלמים מהבית דברי-ערך כגון תכשיטים וכלי-כסף. שאלתי פעם את אמא בדבר איוו שרשרת זהב והרגשתי, שלא נוו לה

לדבר על כך והיא מנסה להתחמק. לא הוספתי לשאול שאלות אך הבנתי, שאמא מוכרת את הדברים על מנת שנוכל להתקיים.

פוגרום צבאי-דיניקין

יום אחד, בשלהי אותו חורף, ביליתי עם חברה, שבדירתה חלון הפונה לחזית הבית ברח' קמיניץ־קאנייה. בהסתייגות הצצתי החוצה והתגלה לי מראה מוזר, שאילץ אותי מיד לקפוץ הבית:

שיירה ארוכה, אינסופית, של עגלות־איכרים עמוסות חיילים כמושים עוצרת ליד ביתנו. בעגלה הראשונה יושבות שתי אחיות רחמניות לבושות מדי־עבודה רשמיים עם צלב־אדום רקום על הסינר ועל השביס שלראשן. לפי התנהגותן ומראהן ברור שהן שיכורות. על ברכיהן — תיבות של עזרה ראשונה, והן אינן פוסקות מלצעוק וללהג: „בֵּי יִדּוּב, סְפָאָאִי רוֹסִיִּי“*. שני חיילים קופצים מן העגלה ולהם שקים על הגב. הם פונים ישר לשער ביתנו.

מיד זינקתי הביתה דרך מעבר פנימי. תוך כדי שאני מסבירה לאמא מה שראיתי, סגרתי את הדלת על בריח הברזל. החיילים עברו את החצר, הגיעו לדלת הכניסה שלנו והחלו להלום בכוח בקתות הרובים. בבית היינו רק אמא, חיים הקטן על זרועותיה ואני. לשמע הדפיקות החזקות לחשה לי אמא: „הרי הם כמושים, פתחי את הדלת“. עשיתי כרבריה. נכנסו שני החיילים, צעירים מאוד מאד, לבושים במדי צבא של גנרל דיניקין. עמדנו כולנו במטבח וראיתי, לרגע קט, מבוכה בעיניהם. הם החלו להסתכל כה וכה, פנו לאמא ואמרו: „חלצי את הנעליים“. אמא עשתה כן והם הטילו את נעליה לאחד השקים; כך גם בנעליי. הכל התנהל בהבעה של מעשיות, רק חיים הקטן החל לנער את רגליו בכח ולצעוק: „מוֹאִי נוֹבֵּי נֵיִיה דָּאסִי** החיילים לא התעקשו על כך והמשיכו לעבור בדירה: בחדרו של ציגיה מצאו רק ספרים — לא עניין אותם. בחדר־האוכל הורידו את המפה מעל השולחן והתחילו להעמיס לתוכה מכל הבא ליד: כלים, סכ"ם, לבנים. בחדר־השינה אמא „התנרבה“ לפתוח לפניהם את הארונות, ומשם הוציאו הכל. בפינת ארון הלבנים היתה ציפית גדולה של כר קשורה בקצותיה, ובתוכה מאות צילומים של המשפחות שלנו מדורי־דורות. החיילים חשבו לתומם, שהנה מצאו אוצר בלום ואפילו לא טרחו לפתוח את הציפית, אלא העמיסו אותה קשורה כמות שהיא, לתוך השק. לאות פרידה, הינן כדלתות של הארונות החדשים שלנו ושברו אותן לחלוטין. סתם הרס לשמו!

מן הדירה שלנו פנו החיילים ישר לדירה הסמוכה, שם גרו הווג ליפשיץ, ואנו שלשתנו, בגרביים, בניגוד לכל הגיון, מודנבים אחריהם בשיירה. במקרה היה הארון ליפשיץ חולה בטיפוס ושכב עם חום גבוה. זה לא מנע מהם לגרש אותנו ממיטתו, וכך הוא עדיין מצטייר בזכרוני, עומד בתחנותיו הארוכים רועד מקור. כששאתו אמרה להם: „הוא חולה־טיפוס“, הם ענו בשלווה „אין דבר“, ולקחו עמם את

* הכה ביהודים והצל את רוסיה

** שלי חדשות, לא אתן

המדחום, המשקפיים והכר. אחר־כך נכנסו לחדר האוכל שלהם, הסתכלו סביב ולפני שעובו את הדירה, ניגש אחד מהם למוזון, התבונן רגע בכלי־החרסינה העדינים שהיו שם לנוי, ובהנף־זרוע הפיל את כולם בכח לרצפה. הכלים התנפצו ברעש גדול מאד והחילים עזבו. באותה שניה חשבתי לעצמי: זה פוגרום!

שלושתנו חזרנו לדירתנו, הסתובבנו בה דקות אחדות ולפתע אמא אמרה: „את יודעת מה? בואי נלך לביתו של הדוד מוינה גרינברג“. וכך, כמו שהיינו, בגרביים ללא נעליים, עברנו את הגן לרח' אָפּטֵיִקְרֶסְקַאִיָּה ועמדנו לרגע. הסתכלנו לכל הפונים — נפש חיה לא היתה ברחוב, הבתים סגורים ומסוגרים וכך גם ביתו של הדוד. עברנו בריצה את הכביש, רפקנו בדלת הכניסה, הודחינו והוכנסנו לבית. האווירה שם היתה כאילו יושבים ומחכים לפורעים. הדוד התהלך בעצבנות מפניה לפניה; הדודה ישבה ואמרה פרקי־הילים; הבנות דיברו ביניהן בלחש. הבחנתו במחשוף של אחת מהן בקצהו של שטר־כסף.

פתאום ניראתה לי כל שהותנו בבית הגרינברגים מגוחכת ומיותרת. זה לא הקל עלינו במאומה ולחשתי לאמא: „אני הולכת הביתה“. חזרנו באותה דרך.

בינתיים החשיך. בבית לא הדלקנו אור. אמא הכניסה שמיכה לליפשיץ. בבוקר התחלנו לנקות את הבית מההרס והשברים. יותר מהכל, התאבלתי על אוכדן הצילומים: הכרתי כל דמות מתוכם, ידעתי את הביאוגרפיה של כל אחד ואחד. היה זה תחביב שלי לערבי־חורף, לסדר את הצילומים לפי השתייכותם המשפחתית ולפי התקופה. כל צילומי־הילדות של ציניה ושלי, מזכרות מנסיעות ואירועים משפחתיים — הנצחה של שני שבטים גדולים ירדה לטמיון.

במבט לאחור, המחישה התנהגותה של אמא באותו מאורע את הצדק־טענותיו של אבא כלפיה: „את לוחמת אמיצה בימים כתיקונם. אבל בעת משבר את חסרת־אונים“. ההליכה לדוד מוינה היתה בניגוד לשכל הישר: הרי אצלנו כבר היו השורדים, ואצלם עוד לא.

פוגרום זה, שהתרחש בדרך נסיגתו של צבא־הלבנים בפיקודו של גנרל דיניקין ונלחץ על־ידי הצבא האדום, היה טיפוסי להתנהגות צבא נסוג ומוכה.

פרידה מפרוסקורוב

תחילת האביב בשנת 1921. צבא דיניקין נסוג ופרוסקורוב שוב בשלטון הסובייטים. ליד שער החצר עוצרת עגלת־איכרים. מעל מושב־העגלות קופץ איכר מזוקן בגיל־העמידה, לבוש פרוות־כבשים ארוכה, חגור חגורת־עור, לראשו כובע פרווה גבוה ובידו שוט. הוא נכנס ישר למטבח ושואל באוקראינית את אמא אם היא אחתו של בֵּיִיוִי קָנְר מְבֵּילִוֹזֶרְקָה. מתוך כיס פנימי של הפרווה הוא מוציא מכתב עבור אמא מאת אחיה ובו כתוב כי יש לסמוך בכל על פָּבְלוֹ. אמא מתחילה לחקור אותו והוא מספר בפשטות:

„זה שנים רבות אני עובד בשביל בֵּיִיוִי בהובלת סחורות. אני ידיר גדול של הבית וגר בכפר על־יד העיירה בְּזֵלְיָה. עכשו, לצערי, חוצה בינינו גבול. יום אחד הגיע אלי

שליח מאת בְּיָוִי עם המכתב הזה. בפיו היתה בקשה נמרצת מאחֵךְ להעביר אתכם בשלום, לְבִיִּלְזוֹרְקָה”.

במכתבו של בְּיָוִי היה כתוב: „... ומאו שיוסקִיָה (אבי) הגיע אלינו, איננו פוסק מללחוץ עלינו למצוא איש נאמן, שיעביר אתכם ויביאכם בבטחון אלינו... לסמוך בכל על פְּבֹלוֹ...”

בערב הלכה אמא לְדוֹד מוֹיִנָּה, ושם התקיימה התיעצות כללית: איך לנהוג בהודמנות זו? הוחלט שאני וחיים הקטן נוסעים בעגלה עם פְּבֹלוֹ, ושתי בנות־דוד שלי — רחל ופייגה — תצטרפנה אלינו בעגלה אחרת. אמא תשאר בפרוסקורוב עד להודמנות הבאה ותחטל מה שניתן לחיטול מבין חפצי־הבית. היה גם שיקול בטחוני: באותם ימים נמנעו מלנסוע משפחות בשלימותן מפאת הסכנות.

למחרת עם דמדומי־בוקר של אביב מוקדם, בחוץ קר. פבלו הגיע עם העגלה. חיים ואני מתיישבים בראש ערימת־קש על אריג־איכרים. אמא מכסה את ברכי בשמיכת צמ־ריגפן מצופה בד אטלס אדום. את השמיכה עטפה בציפה לבנה. לבשתי מעיל חצי־חרפי של אמא וכובע בְּרֵט על ראשי. נעלתי נעליים (החדשות נשאר ברשותו של חייל מצבא דיניקין). חיים לבש מעיל חרפי קטן וכובע סרוג. הוא נרדם. המטען האישי שלי כלל: אוסף עפרונות, שעליו היתה גאוותי, ספרי ציחוב וטולסטוי וכן ספר שירים מאת שְׂבֶצְיֵנְקוֹ (המשורר הלאומי האוקראיני). בתוך תיק ניר פשוט היו תעודותי וביניהן תעודת־גמר מבית הספר העממי בְּבִיִּלְזוֹרְקָה. כמו כן שמיכה וכר־נוצות גדול.

הפרידה ללא ריגוש, ללא דמעות וחיבוקים. אמא הביטה עלינו כמה זמן בשקט ולחשה: „שמרי על הילד והאל ישמור על שניכם.” העגלה זוה לאיטה. אני יושבת מכורבלת נתונה להרהורי:

הגענו אליך, פרוסקורוב, בסיום תקופת־ילדות מאושרת. פרידתנו ממך על סף הבגרות. אהבנו אותך, אך את לא אהבת אותנו. התנכלת לנו. אדמתך רווייה דם יהודי. דמויות יקרות טמונות בך. אני עוזבת אותך ללא צער וללא געגועים.

בשבי הפטרול הסובייטי

בשתי עגלות נסענו כמה שעות, כאשר פְּבֹלוֹ מוביל. פתאום שמענו יריות. הגענו לגבול פולניה ליד העיירה קְּזֶלְיָה. מרחוק הבחין בנו הפטרול הסובייטי ואתת לנו לעצור. לפנינו נתגלה מראה שלא בישר טובות: צעקות איומות של איכרים מוכים על־ידי חייל סובייטי במגלב עד זוב דם. האיכרים הובילו למכירה תוצרת חקלאית מכפריהם לפולין ולעתים נתפסו על־ידי שומרי־הגבול הסובייטים, כמו הפעם. הללו פשוט חחרמו את המצרכים והתעללו באכזריות באיכרים. תוך כדי חילופי־אש נפגע חייל סובייטי בראשו. באופן אינסטינקטיבי משכתי את השמיכה שאמא עטפה בה את ברכי, למעלה, כמגן מפני מכות שציפיתי להן גם אני. תחושה של כשלון השתלטה עלי. באותו רגע ניפנה לעברנו החייל שהיכה את האיכר. זרועו נותרה באוויר לשניה ואח־כך הוריד את המגלב לצידו. הוא ניגש אלינו לעגלה. הוציא מתחתיו את כר־הנוצות והשמיכה. את הכר שם למראשות הפצוע וכיסה אותו בשמיכה שלי. הוא

פקד על איכר אחר בעל-עגלה לפנות את הפצוע. החייל חזר לעגלה שלנו והמשיך לחטט בה ולחפש. הוא מצא את אוסף העפרונות שלי וטמן אותו בכיס הפנימי של אדרתו, ציווה על פבלו לחזור ולהתייבב בבית-הכומר. הסתובבנו ונסענו לפי הצו. וכך גם בנות-הדוד שלי.

הגענו לבית-הכומר. מצאנו שם כמה חיילים סובייטים, את הכומר ובתו. ביתו המרווח עם החצר הגדולה הוחרמו על-ידי הפיקוד. נכנסנו לחדר הקירמי. התחילו לחקור אותנו. לשאלה: „מנין את באה?“, „אני באה מפרוסקורוב, שם התארחתי עם אחי הקטן, ובגלל חילופי-שלטון לא יכולתי לחזור הביתה.“ ליתר תוקף שלפתי את תעודת-הגמר מביילוזורקה, שהיתה עמי, בה היה גם כתוב, דרך-אגב, שנולדתי שם. אמרתי להם שהורי שם, אחי וסבתי וכל המשפחה. החוקרים היו במבוכה והורו לי להמתין בצד.

רחל ופייגה נלקחו למשרד אחר ורק לאחר שנה וחצי ראיתי אותן בלבוב.

אני לא ידעתי למי עלי להמתין ולמה. ההרגשה היתה קשה. בדידות ואחריות על ילד קטן. התישבתי על הספה וחיכיתי. לידי על הרצפה עמד סיר-לילה קטן של חיים; בחיקי — כיכר לחם שאמא נתנה לי לנסיעה ונתייבשה בינתיים, ובקבוק עם שומן-אווזים.

אט אט נתרוקן הבית מאנשים. פבלו שיחרר את הסוסים מהריתמות והאביס אותם בחצר. מסביב — שקט מוחלט. יכולתי להתמסר להרהורי: מה יהיה הלאה? חיים ישב על הריצפה והעסיק את עצמו.

פתאום חשתי שמישהו עומד בפתח. חייל במדים היה שם, מביט בי ובאחי. הוא ניגש אל חיים, הוציא מכיס-מקטורנו חופן של שויפים מיובשים, הרים אותו על זרועותיו והחל לשחק עמו. לכובעו של החייל היה תפור כוכב אדום, וחיים שאל אם הוא יכול לגעת בו. הם התידדו מיד. החייל ניגש אלי, הושיט את ידו והציג את עצמו: „אני ז'וליק מאודסה.“ בורברגע חלף בי הרהור מוזר וחשבתי: „מה היה אומר בתשובה סבא חיים? בוודאי — „מזל טוב!“ וכמעט ביטאתי זאת בקול רם. החייל המשיך לשחק עם הילד עד שהיה עליו ללכת. אני ישבתי ונימנמתי.

כעבור זמן הופיעה בחדר דמות אחרת בלווית ה„זוליק“ מאודסה: אישה, שהציגה את עצמה: „שמי לירה“, וישבה לידי על הספה. לאזניה עגילים גדולים ולבושה בקוקטיות מסוימת. החלטתי שהיא אשת-קצין. גם היא החלה לחקור, את מי אני מכירה בבילוזורקה. לא התקשיתי לספר. פטפטנו על דא ועל הא עד שיצאה. שוב שקט, וחלומי הגדול באותן שעות היה — כוס תה. חיים שיחק לו בחצר. בחדר זימזמו הרבה זוכבים. השעות עוברות. אני שוב נמנממת וכל הזמן מהדהד באוזני הציווי של אמא בפרידתנו: „שמרי על הילד והאל ישמור עליכם.“ פתאום שאלתי את עצמי מי באמת שומר על מי, אני על הילד או הילד עלי?

מתוך נימנום הרגשתי לפתע בנוכחות אדם נוסף בחדר. קפצתי מהספה וראיתי לפני איש-צבא בעל שיער-שיבה, לבוש בקפידה. הוא התישב לפני שולחן-הכתיבה ושאל מיד אם יש לי תעודות. מבטאו הסגיר מיד את מוצאו ההונגרי. הבנתי שזהו

הקומנדנט גם לפי הדרגות. עמדתי לפניו וחזרתי על גירסתי. הוא הסתכל בתעורת בית-הספר. ברשימת-הציונים שלי. הבחנתי בחיור קל בזוויות פיו, שנעלם מיד. עיניו — תכלת בהירות, קרות מאד. כל דמותו אמרה נוקשות ועוררה בי תחושת-פחד, מה גם שהיה ידוע על הקומוניסטים ההונגרים בצבא האדום שהם אכזריים במיוחד. באדיבות החזיר לי את התעודה ואמר בשקט: „את חוזרת לפרוסקורוב“. קבלתי פיק בירכים. לחזור לפרוסקורוב? לבית הריק עם הארונות פעורי-הדלתות? לאמא שמטיפה במפורש להסתגלות למצב? לאוכלוסיה היהודית חסרת-המגן? נזכרתי איך ציניה היה אומר לי בשחר ילדותנו: „את עוד קטנה, כשתגדלי...“; וכאן הרגשתי כל-כך קטנה! ואמרתי לעצמי: „רק לא לבכות“.

אספתי את מטלטלי. יצאתי את החדר בחוסר-נימוס מבלי לומר „שלום“ אפילו. ובחצר — מראה פסטוראלי: שקט. הסוסים מלחכים באיטיות את מזונם; פבלו יושב על האדמה ומעשן את מקטרתו; אחי הקטן סופר כמה שזיפים יש לו. ניגשתי לירכתי-החצר ומרחוק ראיתי את קְּזֶלְיָה. גגות רעפים. ברחוב — אף נפש חיה. ניגשתי ואמרתי לפבלו: „יש פקודה לחזור לפרוסקורוב“. הדבר לא הרשים אותו במיוחד והוא ענה לי באוקראינית: „גַּה טְרֶבְה ז'וֹרִיטְסְיָה, קְּרִישְׁנִיָה; סְוִייטְסִי.“* הוא ניער את הקש בעגלה ואני התיישבתי, הפעם בלי הכר והשמיקה. חיים — לירי. פבלו רתם את הסוסים, הצליף בשוט ויצאנו את החצר.

לאחר שעזבנו שמעתי פתאום צעדי-ריצה אחרי העגלה. נבהלתי ופחדתי להסב את ראשי. הרגשתי שמישהו קפץ לעגלה והתיישב ליד אחי. אורתי אומץ והסתכלתי, ולהפתעתי זיהיתי את מיודענו ה„זוליק“ מאוֹרְסָה. הוא חיך אלינו, הוציא שוב חופן שזיפים — שהיו יקרי-המציאות באותם ימים — תחב אותם לירי חיים. חזא חיבק אותו, חיך אלי, קפץ מן העגלה ונעלם. מה זע בליבו של החייל הזה וגרם לו להתנהג באופן כה בלתי שיגרתי, אוכל רק לנחש. ושוב נזכרתי בדברי פרידתה של אמא.

בדרך לחופש

עקפנו את העיירה קְּזֶלְיָה בדרך צדדית בנסיעה מתונה. ככל שהתרחקנו הגביר פבלו את צליפות השוט. עם דימדומי-ערב הבחנתי בכפר. היה ברור שפנינו מועדות לשם. לא חקרתי את פבלו מהו המקום ומהן תכניותיו. הייתי כל-כך בטוחה בו גם עקב מכתבו של הדוד בֵּינְיָן: „... ולסמוך בכל על פבלו...“. היו בו, באיכר הזה שלוה רבה ובטחון עצמי, שהוקרנו גם עלי.

הסוסים עצרו בחצר מרווחת. ירדנו ונכנסו ל„חאטָה“** אוקראינית טיפוסית. בכניסה — תנור גדול ולידו עמדה אישה יפה. אמרתי באוקראינית: „דוֹבְרִי דָּן“ (והיא ענתה: „רָאִי בּוֹנָה“***). הסתכלתי סביבי וראיתי באחת הפינות מיטה ענקית עם

(*) „שבי עלמתי, אין צורך לדאוג

(**) ביקתה

(***) „יום טוב“

(****) „בה יתן היי“

הרבה כרים בנוסח איכרים. בפניה מנגד — שולחן עץ גדול עם שני ספסלים. על הקיר תלויות איקונות ותמונות הקדושים עם מנורה קטנטנה שדלקה, וצרור פרחים מיובשים. בחדר שרר נקיון והיתה בו אפולונית נעימה.

האישה שמה על השולחן כד חלב, שני ספלים מעץ, ביצים קשות וחצי לחם שחור. פבלו הציג אותה: „זוהי אשתי“, ואמר לי לא לדאוג. זהו ביתו. „תנוחי“, אמר „וגם הילד. אני אצא לברר בקשר לתנועת הפטרולים. זה עשוי לקחת זמן־מה.“ הוא יצא. שתינו חלב וחיים נרדם מיד. השכבתי אותו על הספסל מתחת לאיקונות. גם האיכרה הסתלקה. חושך ושקט מוחלט. השענתי את ראשי על השולחן ונרדמתי.

התעוררתי מנגיעה בכתפי. קפצתי על רגלי, ולפני עמד פבלו עם שוט ביד ואמר: „נוסעים“, והסביר: „אנו חייבים לנסוע בשדות ולא בדרך הראשית. זו תהיה נסיעה קשה מאד, משום שאחרי הגשם הקרקע מלאה תחתים ותלוליות. עלינו לנצל את הלילה. קחי את הילד.“ לקחתי את חיים על זרועותי, והנחתי אותו בתחתית העגלה על מצע הקש. אני התיישבתי במושב העליון. פבלו הוציא מהבית פיסת אריג עבה לכיסוי. בחוץ היה קר מאד. כסיתי את חיים ואת עצמי. פבלו הצטלב ויצאנו את חצר ביתו.

עזבנו את הכפר. הצלפות השוט בסוסים באו זו אחר זו בשריקה חדה. הסוסים, שנחו במשך הלילה, דהרו במהירות עצומה ועם כל הצלפה ממש נעמדו על רגליהם האחוריות והגבירו דהירתם. ועזועי־העגלה היו כה חזקים עד כי נאלצתי לאחוז בסולמות בכל כוחותי לכל אפול ממנה. הטלטולים היו איזמים, ולא פעם כמעט עפתי החוצה. החלטתי לרדת לתחתית העגלה למרות כל אי־הנוחיות שבדבר. קיפלתי את ברכיי וישבתי שפופה על יד אחי. המשכנו לדהור בחושך המוחלט.

לפתע — רצועת אור חיוורת. הרצועה התרחבה מעל לקו האופק. הטלטולים העזים פסקו. עלינו על דרך־עפר. העזתי להרים את ראשי ולהתבונן מסביב. כמעט שהתפלאתי על כי אנו עדיין ביקום שלנו. השחר הפציע. הבחנתי בעמודי־טלגרף. כעבור זמן־מה ראיתי את בתיָה הראשונים של העיירה: מצד שמאל ביתם של גרינפלד ומצד ימין — של משפחת גוֹבֶר. מרחוק הבחנתי בבאר המשפחתית שלנו עם הגגון, בבית הכנסת שעל ידו ובצללית של ביתה הגדול של סבתא. נכנסנו לְבִיִלְזוֹרְקָה. העגלה עצרה בפתח הבית. לא יכולתי לזוז ולא לרדת מן העגלה. כל גופי התקשה מהדרך. אך לא לאדם כפבלו יהווה מצב כזה בעיה: הוא העמיס אותי על גבו, השעין אותי אל הקיר, לקח את חיים ודפק בדלת.

בבית כולם ישנו עדיין. למותר לתאר את הפגישה ובעיקר את ההפתעה הגדולה בראותי שם את ציניה (בפרוסקורוב לא היה לנו כל מושג היכן הוא); ירוד כל־כך, רזה, חיוור וצולע מאד; אך כמו תמיד היה שרוי במצב רוח טוב והתלוצץ. על שאלתי: „מה קרה לך?“ ענה: „את מבינה, החייל הסובייטי היכה אותי באצבעותי רגלי עם קת־הרובה שלו, בלי ליטול רשות ממני לכך.“ גם אבא היה שם.

חיים היה ממש אטרקציה: מלבד הדוד בִּיִזִי לא הכיר אותו שם אף אחד. בגאווה הציג את השזיפים המיובשים שברשותו, והחל מסייר וחוקר את מסתורי־הבית.

פבלו היה גיבור היום. הגישו כיבוד רב לשולחן, והדוד בייזי הסב עמו במטבח לשיחה די ממושכת. לאחר-מכן הבנתי שהם תכננו את העברתה של אמא. פבלו קיבל סכום כסף הגון עבור טיפולו הנאמן. עד היום זכורה לי דמותו: החיוך הערמומי, שלוותו הרבה, תושיה ואומץ-לב.

בואה של אמא

החיים בביתה של סבתא הינדה היו מאורגנים לפי סידור-עבודה קבוע. הדודים בייזי ופינייה חיסלו במשך הזמן את חנות-המכולת והפכה לחנות גדולה של מנופקטורה, עם מבחר גדול של בדים מכל הסוגים שהביאו מלבוב. אבא עזר בעבודה בחנות — היה אחראי על הקופה. לצינייה לא היה כל תפקיד בבית, היה עדיין חלש וצולע, ולמעשה שהה רוב הזמן אצל חבריו בבית הגולדברגים. עלי הוטל לספק את תצרוכת-המים לבית. אהבתי מאוד את התפקיד: מעל לבאר תליתי את הדלי על הנו. הוא השתלשל מיד למטה, השמיע „פלוך“ עמום וחכיתי. כעבור דקות אחדות סובכתי את ידית הגלגלת. הרלי עלה כשהוא מלא מים זכים. משום-מה גרמה לי הפעולה הזו הרגשת שמחה.

בוקר אחד, בשעה מוקדמת מאד, עמדתי ליד הבאר: בהיסחיה-הדעת הרמתי את מבטי לאופק המזרחי, ועל רקע הזריחה הבחנתי ברמות קטנה, שהלכה וגדלה ככל שהתקרבה. חשבתי: „הנה אמא“. עצמתי את עיני ואמרתי בלבי: „זה לא ייתכן. אני סתם הוזה.“ הסתכלתי שוב וראיתי בבירור את הזיקט הצהוב מקושט בפרווה שחורה של אמא והבנתי, שאכן זו היא. אמא הלכה ברגל לעבר הבית.

כולם היו כבר ערים, והשמועה שאמא הגיעה עברה מבית לבית. היתה התרגשות גדולה וכל בני המשפחה המורחבת נכנסו ובאו להקגש עימה. הם לא ראו את אמא כבר כמה שנים, וכולם התרשמו מכך עד כמה היא ירודה, רוה ומראה שונה.

הסיפור שלה על נסיעתה היה קצר: מאז שעזבנו, חיים ואני, חיסלה את שארית חפציה-הבית. את הספרייה של צינייה מסרה לגרינברגים. פבלו הגיע לפרוסקורוב כפי שסיכם עם הדוד בייזי, ואמא — ללא כל מטען אישי — יצאה עימו לדרך.

מתוך נסיון קודם נסע פבלו ישר לכפרו. שם שהתה אמא בלילה ב„חאטה“ של פבלו ואשתו, ועם חשיכה יצאו לדרך, לגבול, ושם הוריד אותה ואמר לה ללכת. את הדרך היא הכירה היטב, ואילו פבלו לא נכנס לעיירה כלל. וכך, לאחר תלאות, התקבצה משפחתנו בשלימותה בביתה של סבתא בבילוזורקה, אך זאת בצל אסון כבד שנחת עלינו.

הרצחו של הדוד פינייה

בבוקר אחד, ימים ספורים לפני חג הפסח, נפרצה החנות. רצנו כולנו החוצה ולעינינו — החנות מרוקנת מכל הסחורה; רק שני גלילי-בד נותרו מפולשים בבזי; השודדים לא הספיקו להעמיסם. המראה היה מרכא ביותר והעיר בי הרהור מהיר:

האם זה המשך של פרוסקורוב? רכוש יהודי — הפקר? במשטרה מצאו שהעקבות הובילו לטרנפול, ולאחר התייעצות בין השותפים לחנות הוחלט, שהרוד פנייה יסע לשם לנהל את החקירה.

בו ביום נסע פנייה לפורולוצ'יסק, שבר שם את אחד העגלונים היהודים — אב לחמישה ילדים — שנהג להביא לחנות את הסחורה מהרכבת. הם יצאו לדרך. בנסיעתם נתקלו בשני עריקים פולנים חמושים. הללו ביקשו להסיעם לטרנפול. כשרק עלו לעגלה התנפלו על העגלון ועל הרוד פנייה...

סיפרו אחר-כך, לפי בדיקות, שבגופו של פנייה נימצאו סימני מאבק קשה. הוא והעגלון נימצאו על-ידי עוברי-אורח, מוטלים בעגלה ללא רוח חיים. לפי התעודות בכיסייהם איתרו את הכתובת, ובאו לבשר למשפחה את הבשורה האיומה.

הרוד בייז יצא מיד לטרנפול. הבית שקע בצער שגבל בשיתוק מוחלט. לא שתו ולא אכלו, לא דיברו ולא הגיבו. לסבתא עדיין לא נודע הדבר וכן לפאייה — הן נעדרו מן הבית.

את התפקיד לבשר את הידיעה לסבתא נטלה על עצמה אמא. היא לקחה אותה לחדר-השינה שלה ושם גילתה לה את האסון הנורא. אמא סגרה את הדלת והורתה לי להשגיח שאיש לא ייכנס לחדר. היה שקט. החלטתי להפגס לחדר בהחבא; הסתתרתי מאחורי תנור-ההסקה. איש לא הרגיש בי.

סבתא שכבה במיטה ואמא ישבה לידה על כסא; היא החזיקה את שתי ידיה של סבתא וזו התחננה ללא הרף: „תני לי רעל, חייקה. שחררי אותי מעינויים אלה.“ בתוך כך החלה להתדיין עם היושב במרומים: „מרוע לקחת דווקא אותי, את כך הזקונים שלי, תקויתי לעת זיקנה? הבן האמיץ והגיבור הזה, טוב הלב — מכל הסכנות שבמלחמה, מהחפירות והקווים הקדמיים — משם מילטת אותי; אך על אם-הדרך, בידי עריק ... גזלת אותי ממני...“. היא דברה בשטף, במרירות עמוקה ובהתקוממות. כל פעם היא ניסתה לקום אך נפלה בחזרה.

מרוכ לחץ של צער, פניה היו כמעט כחולות ועיניה בולטות מחוריהן. היא שכבה גלוית-ראש. אמא אמרה לה: „מאמע, ויין. זה ייקל עליך.“ אך סבתא לא יכלה לבכות. היא רק חזרה ובקשה: „... חייקה ... תני לי רעל ... להשתחרר מן העינויים ... חייקה...“. אמא ישבה שפופה ליד המיטה, שבורה כולה ורצוצה, עיפה עד כלות הכוחות; חשבתי שלא תוכל לקום מהכיסא. אחרי כל מה שעבר עליה בפרוסקורוב — מכה כזאת.

עשרים וארבע שעות התענתה סבתא על מיטתה ואמא לא משה ממנה. אני קמתי ממקום-מחבואי וישבתי על הספה. אמא הרגישה בי, רמזה לי לגשת אליה ואמרה: „תראגי שהסמובאר ירתח כל הזמן ללא הפסק.“ היא רצתה לנסות להשקות את סבתא כמה כפיות תה מפעם לפעם.

למחרת הוקל הלחץ אצל סבתא לא על-ידי דמעות אלא עקב שטף-דם מהאף. זה

קרה פתאום. הכר האדים ושטף־הדם לא פסק שעה ארוכה. למרות שאמא החליפה לה כל פעם את הטמפונים באף. שמתי לב שלאט לאט קיבלו פניה של סבתא את צבעם הרגיל. היא שכבה בעיניים עצומות, שקטה וחלשה. שתי ידיה מונחות לצירי הגוף כחפץ שאין בו חיים. היא נראתה לי פתאום קטנה מאד וחסרת־ישע כל־כך. הבאתי שתי כוסות תה בחלב — אחת לאמא ואחת לסבתא. בזהירות השקתה אותה אמא כפית אחרי כפית ושתתה לראשונה גם היא.

כעבור הרבה שנים ישבתי אני ליד מיטתה של אמא בירושלים, ונסיתי להקל עליה את יסוריה — היא באסון דומה, כששיכלה את בן־הזקונים חיים ו"ל, שניספה, הוא ומשפחתו, בפיצוץ ברחוב בן־יהודה. הפעם בידי האנגלים. במקרה זה גם ציניה ישב הרבה על־ידיה ואמר לה: „תראי, אמא, אנו עברנו בין כל מאורעות־הדמים כמו בין טיפות הגשם. הפעם — גם אנו משלמים את המס על היותנו יהודים.“ גם אמא לא בכתה.

כך עברו עוד יום ועוד לילה. בבוקר שמעתי את סבתא אומרת בלחש: „חייקה, עס גייט יום־טוב (חג־הפסח).“ צריך להכשיר את התנור.“ אמא ענתה פשוט: „יא מאמע.“ את מלאכת הכשרת־תנור־האפיה לפסח לא נתנה סבתא לעשות לאף אחד; היא לא האמינה אפילו לאמא.

אמא רמזה לי שוב לגשת וביקשה, שכל בניה־בית יסתלקו החוצה בזמן שסבתא תצא מהחדר. היא חששה מהמפגש.

בינתיים חזר הדוד בִּיזי מטר־נופול. הוא נכנס הביתה ומראהו ללא הכר: פניו האפירו, קומתו שחה, עיניו כבות וכל דמותו — התגלמות אבל וזעזע. על אצבעו הבחנתי בטבעת של הדוד פינייה. הוא הביא לקברי־ישראל את אחיו הצעיר שותפו בכל: בפרנסת־הבית, בעבודה הציבורית, בדאגה למשפחה. עברו תמיד מתוך הרמוניה מלאה והבנה.

בבית נמנעו מלדבר בנושא הזה והחלו בהכנות לסדר־פסח. אבא עסק בהגעלת־הכלים; הורידו את כלי־הפסח מעליית־הגג; סבתא עמדה ליד תנור־האפיה עם המגרפה ביד והשגיחה שהגחלים הלוחשות תגענה לכל פינה. היא עמדה מהורהרת ושקטה. השלימה.

ציניה נעדר מן הבית במשך כל שעות היום, אפילו לא לקח חלק בהכנות ל„סדר“ למרות שאהב זאת. הערתי לו על כך, הוא היה נבוך והצטדק: „את הרי יודעת משכבר הימים שהעצבות חונקת אותי. אין לי במה לנשום.“

הגיע ליל־הסדר. סבתא לבשה חצאית־משי שחורה וחולצה צבעונית, חבשה את הפיאה הנוכרית של שבת, ונכנסה יחד עם אבא ל„קלויול“ המשפחתי. אמא וביזי נשארו בבית עם הדודות פאִייה וגיטל.

השולחן היה ערוך כסידרו. המנורה השתלשלה מן התיקרה והאירה בחגיגות. הכלים נצצו. חזרו מבית־הכנסת וסבתא בירכה את כולם בבירכת „חג שמח.“ ישבו לשולחן. אבא, לבוש קיטל לבן, ניהל את ה„סדר“. ליד הדוד ביזי עמד כיסא ריק.

הגיע תורי לשאול את ארבע הקושיות. התחלתי עם „מה נשתנה הלילה הזה...“ ומבטי נפל על הכיסא הריק. גרוני נשתנק ולא יכולתי להמשיך. סבתא הביטה בי בתוכחה — אני משביתה את החג. ואז המשכתי וכולם הצטרפו אלי בקולות רמים.

ה„סדר“ הגיע לקיצו. במרוצת-החג המה הבית ממבקרים. אמא עמדה ימים שלמים על-יד התנור ואפתה. סבתא מיעטה לרבר; היתה שבורה ומהורהרת. ציניה בילה עם חבריו, כשמצבו הגופני הולך ומשתפר ורגלו נירפאת לאט. עם צאת החג אבא חזר ללבוש.

החידוש הגדול באותו זמן: חיים התחיל ללמוד ב„חדר“.

בטרם עלייה ארצה

מאז רצח הדוד פנייה בפסח 1921, נשאר ציניה בבילוזורקה קרוב ל-8 חדשים. כל שהותו בבית בחדשים אלה עמדה בסימן ציפיה לטרטיפיקט. הוא הבריא באופן פיזי עד שחדל לצלוע לגמרי. את רוב עיתותיו בילה עם חברים ובקריאת-ספרות פריודית בעברית כמו „השילוח“ בעריכת קלוזנר, „במקלט“ בעריכת ברקוביץ' ואחרים. בחודש מרץ 1921 נסע ארצה חברו הטוב מיכאל (מֶכְצֵי) גולדברג — לימים ממיסדי כפר-דיתקין.

הקשר של ציניה עם משפחת גולדברג זו נמשך גם הלאה: היה זה בית תוסס מאד עם 7 בנים פעילים יודעי עברית וציונים. לרגל עבודתם הירבו בנסיעות ולעתים צירפו גם את ציניה אליהם, כשהוא לבוש פרוות-כבשים. לא פעם חשבו האיכרים את ציניה לציכי בגלל גובהו ומראהו.

ציניה גם הירבה בנסיעות ללבוש — שם שהה אבא לרגלי עבודתו — ולורשה בקשר לסידורי העלייה ארצה.

לצורך הוצאות-הנסיעה מכר אבא יהלום מתוך טבעת של אמא, וכסף נוסף נתרם מקופת-הקק"ל ומפריון של אחת ההצגות שאותן ציינתי כבר.

בתקופה זו הגיעו לבילוזורקה פליטים רבים מאד ממקומות שמאחורי מסך-הברזל. הם נזקקו לסיוע מצד התושבים המקומיים, שהתבטא בסידור תעורות למיניהן, אירגון עגלונים נאמנים למען איחוד המשפחות, לפעמים גם עזרה כספית, סידור בעבודה וכדומה. בביתנו היה הדוד בִּיזֵי ער מאד לצרכים אלה וגם בית-הגולדברגים הצטיין בפעילות המבורכת הזו. ציניה הכיר והתיידד עם כמה מבין הפליטים האלה.

יום אחד הגיעה הודעה מוורשה לציניה כי עליו להיות בטריאסט בתאריך מסויים, ושם הוא עולה על אניה המפליגה ליפו.

עלייתו של ציניה ארצה

1922. סוף החורף. בחוץ עדיין שלג. מוצאי-שבת. חברים עורכים לציניה מסיבת-

פרידה, שאליה מוזמנת גם אמא. ציניה שותק כל הזמן ואמא מוחה דמעה מפעם לפעם.

למחרת, איש לא ליווה את ציניה בדרכו מלבד ליפא גולדברג ועוד חבר, כי הוא התבייש. שלשתם נסעו יחד בעגלת-חורף עד אחד הכפרים; משם המשיך ציניה לפודוולוצ'יסק והלאה, ברכבת, ללבוב. הוראות הנסיעה שלו מורשה היו: לנסוע ברכבת ישירה ללבוב וינה-טריאסט.

ציניה הגיע ללבוב ונפגש עם אבא. עם בוא רגע הפרידה, ביקש אותו אבא, שכאשר יהיה בווינה, יסור לעיירה סמוכה בשם אוסנאטין – מקום-מושב של הרבי הקשיש, שסבא חיים והוא עצמו נימנו עם חסידיו. ציניה הבטיח לקבל את ברכתו של הרבי ואף קיים זאת.

בהגיעו לשם נתקבל על-ידי הגבאי ומסר לידיו פתק בו רשם מי הוא, מנין בא, וכי ברצונו ליטול ברכה מהרבי. הגבאי הכניסו לחדר גדול ומרווח. הרבי ישב בכורסא גבוהה, רגליו על הדום, כולו לבוש לבן ולראשו כיפת-קטיפה. ציניה עצר בפתח והרבי רמו לו להתקרב ואמר: „אתה נכדו של ר' חיים שנברג מִקְרָנוֹדָה... כן, כן... אני זוכר אותך... יהודי חכם... ואתה החלטת לנסוע לאי... אמנם ימי-המשיח עדיין לא הגיעו... אבל אם החלטת... תהא דרכך צלחה...". הגבאי רמו לציניה להתכופף והרבי הניח את שתי כפות ידיו על ראשו ומילמל ברכה. הדברים נאמרו באידיש. ושוב, הגבאי רמו לו לצאת.

הפגישה הותירה בציניה רושם עמוק לאורך ימים.

לפי הוראות ה„פלשתינה אמט" הוא הגיע לטריאסט, עלה על האניה והפליג ליפו.

ברדתו מן האניה עבר, כמו כולם, את תהליך הקרנטינה, ויצא משטח הגמל. בפסעו בין קבוצת-העולים החדשים שמע לפתע קריאה: „ציניה, ציניה!" וכלי להביט לצדדים הרעים מיד בקולו: „מה?" ולפניו עמדו חבריו החלוצים מִבְּיִלְוֹזֹרְקָה, שלקחו אותו ישר לצריף שלהם בסביבות בית-הדר בתל-אביב.

חליפת-מכתבים

ובבית ביילוזורקה נמשכו החיים במסלולם מתוך ציפיה מתמדת למכתבים מהארץ. הם החלו להגיע. אלי כתב ציניה ברוסית ואל ההורים בעברית. הוא כתב לעתים מכתבים על מאורעות ומראות נוף – במיוחד של ירושלים שהרשימה אותו עמוקות; פגישות מרגשות עם קרובי-משפחה; נסיעות וטיולים. מכתב ארוך כתב להורים על בית חם שמצא אצל משפחת הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר). למכתבו היו מצורפים דברי הסופר להורים בוו הלשון: „... אשרי ההורים שגידלו בן כזה." ההורים רוו נחת. לעתים הגיעו מכתבים לאקוניים לגמרי. על דבר אחד ציניה לא כתב מעולם: על מחסורו האישי ומחלותיו (סבל הרבה מקדחת שלקה בה בעמק, וחלה בפורונקולוזיס כתוצאה מחוסר-מוזון). אני, בתשובה למכתביו, טרחתו לתאר בפניו את ההווי בין צעירי העיירה, שהלך והתפתח בכיוון של הכשרה עצמית

לנסיעה ארצה. חוויה מיוחדת היתה בואם של שליחי-החלוץ מן הארץ. בשבתות הם נהגו לנאום בבית-הכנסת. את הנוער כינסו בחורשה וסיפרו על ארץ-ישראל — בעיקר על ההתישבות העובדת — ולימדו שירים לא פעם מצטרפנו אליהם בנסיעתם להרצאה בעיירות סמוכות.

בתוך כך התרחשו קרויזים הזכורים היטב עד היום הזה בין שרידי החברים. הליצנות לא פסה מהווי העיירה למרות תקופת-הביניים הקשה. ציניה, במכתביו, ביקשני לתאר בכל הפרטים מעשי-קונרסות ששימשו לו מקור לצחוק רב ולבידור. עשיתי זאת בשמחה ואחזור כאן על אחד מהם:

שערויה זוטא

בשנת 1923 נוסדה בביילוורקה הסתדרות החלוץ. התחילה פּרָצֶלְצִיה של אדמות. סנאטור טוראו ובתו מיטרוֹפָּאנוֹבָּה (כעבור שנים פגשנוה בא"י בנסיבות מוזרות בהיותה אס-המנזר הרוסי ביפו). חילקו אותן בין האיכרים והחיילים הפולנים המשוחררים. על-יד העיירה היתה חלקת-אדמה ועליה שרידי-בניי-משק. הממשלה נתנה את השטח לעיירה לצרכי-ציבור. הוקמה ועדה בת 3 יהודים: דוד בלכר, אשר וייצמן וליב דוקמן הרוקח — להם ניתן הפיקוח על החלקה. הם מסרו את הטיפול לצעירים שיסדו את „חוות-החלוץ“, קנו סוסים, חרשו, עיבדו גן-ירק ושתלו בעיקר סלק-סוכר. כמנהל השדה נבחר משה שקד משום שמוצאו מכפר (לימים ראש עיריית נתניה).

החבריה החליטו לקיים שמירת-לילה נגד גניבות של האיכרים. שמרו שני בחורים ובחורה. הפעם החליטו לטעום בשר חזיר. בתחבולות שונות נכנסו משה שקד, סמוסיה וּשְׁמֶלְקָה לחזיריה של רוטקובסקי וקנו שומן חזיר. הכל בסודי-סודות כמובן.

בליל שבת נכנסו לבקתת-השמירה והחלו לטעום מן החזיר. מיד אחזם הקבס וכולם הקיאו את מרתם. ה„גיבורים“ עזבו את המקום בהשארם את עקבות מעשיהם.

למחרת בבוקר, בשבת, לפני התפילה, הוביל שְׁמִיל פּוֹצֶקס את פרתו למרעה על גבול „חוות-החלוץ“. בראותו את הביקתה פתוחה, נכנס ומצא את עקבות חטאם של החלוצים; עטף את שאריות הבשר, ולאחר התפילה במוצאי-שבת גילה לרב אייזיק את מימצאיו. קמה מהומה בין נכבדי העיירה: במה עוסקים החלוצים!

באותה שעה, כבכל מוצאי-שבת, התקיימה ישיבת-הועד של החלוץ. קראו לכל חברי הועד — שְׁמֶלְקָה, סמוסיה, משה שקד, מְּכָל קְנִיש ויענקל שילמן — לבוא אל הרב. הוחלט לשלוח את סמוסיה וּשְׁמֶלְקָה. בכואם נדרשו לגלות את שמות המשתתפים בהילולה. השניים נבוכו.

לפתע הבריק במוחו של שמלקיה רעיון: „אתם יודעים, נמסור לכם את שמות המשתתפים בהילולה כתנאי אחד — מחר בבוקר ניכנס, הרב ואני ואחד הנכבדים

אל שמחה אפל, יהודי אדוק, ונבדוק אם במשקלו יש אמנם קילו סוכר או שמא חסרים שם 100 גראם. אם המשקל מזויף תבטיחו לנו שלא ייכנס לקלויזו." הנכבדים החלו להתלבט ולהתלבט עד שבסופו של הערב הוחלט להעלים עין. ועוד תעלולים מתעלולים שונים שהתרחשו בביילוזורקה על-ידינו, סיפקתי במכתביי לצינייה.